

musu, gdyż na s. 327 przeciwstawia ekonomiczne, polityczne i wojskowe środki przymusu środkom pokojowym, chociaż środki ekonomiczne i polityczne też są pokojowe. Chodziło tu o przeciwstawienie pokojowych i wojskowych środków przymusu, stosowanych na podstawie rozdziału VII Karty (art. 41, 42), pokojowym procedurom, stosowanym na podstawie rozdziału VI (rozdz. VIII A i B projektu z Dumbarton Oaks).

W całości praca S. Boratyńskiego — pomimo szeregu wątpliwych, bądź dyskusyjnych rozważań — jest cenną pozycją w naszej literaturze prawniczej. Dobrze się stało, że ukazała się książka, z której młodzież studiująca i szersze koła czytelników, oderwane od obcojęzycznych źródeł, będą mogły czerpać wiadomości o dyplomacji lat drugiej wojny światowej, wszechstronnie opracowanej przez Autora na podstawie bogatego materiału dokumentacyjnego, pamiętnikarskiego i naukowego.

Nie można nie wyrazić żalu z powodu niestarannej korekty.

ALEKSANDER BRAMSON (Warszawa)

Istorijsa Sowieckoj Konstitucii (w dokumentach) 1917—1956, Gosudarstwennoje Izdatielstwo Juridiczeskoj Litieratury, Moskwa 1957, s. 1046.

Autorami omawianego zbioru są współpracownicy Państwowego Wydawnictwa Literatury Prawniczej: A. A. Lipatow i N. T. Sawienkow. Oni to zebrali i zestawili składające się nań dokumenty. Autorem przedmowy (s. 3—36) oraz ogólnym redaktorem zbioru jest S. S. Studienikin. Doradcą twórców zbioru był S. S. Krawczuk. Autorem indeksu alfabetyczno-rzeczowego (s. 967—1027) jest W. I. Iwanowa.

A. A. Lipatow i N. T. Sawienkow, układając *Historię konstytucji radzieckiej (w dokumentach)* liczyli na to, że zbiór ten będzie pomocny dla wszystkich osób, które zajmują się historią konstytucji i budownictwa państwowego w ZSRR.

Do zbioru włączone zostały wszystkie te dokumenty, które zdaniem jego twórców (s. 37—38) mają istotne znaczenie dla rozwoju konstytucji radzieckiej. Są to więc zarówno teksty ustaw i dekretów (oraz innych aktów prawotwórczych) władz radzieckich, teksty różnego rodzaju uchwał i rezolucji najwyższych organów radzieckich (głównie zjazdów rad), jak i teksty uchwał organów partyjnych, a także wyjątki z przemówień i pism przywódców radzieckich (głównie W. I. Lenina), wyjątki ze stenogramów z obrad kierowniczych organów państwa radzieckiego itp. W zbiorze znalazły się też projekty niektórych ważnych aktów władz radzieckich czy organów partyjnych. Znaczna liczba dokumentów zamieszczona jest tylko w wyjątkach. Opuuszczono bowiem z nich te fragmenty, które nie tyczą bezpośrednio dziejów konstytucji państwa radzieckiego.

Zawarte w zbiorze teksty opierają się przeważnie bezpośrednio na oryginałach dokumentów. Na końcu tekstu każdego dokumentu podano źródło, na którym tekst oparto.

Każdy dokument ma swoją nazwę. Dokumenty, które w oryginale nazwy nie posiadają, otrzymały nazwy od twórców zbioru, co w każdym konkretnym przypadku wyraźnie zaznaczono.

Włączone do zbioru dokumenty zostały zgrupowane w czterech rozdziałach. W ramach każdego rozdziału dokumenty zamieszczone są ściśle chronologicznie. A to mianowicie, bądź według daty ich sporządzenia, bądź według daty ich uchwa-

lenia lub zatwierdzenia. W przypadkach, kiedy nie udało się ściśle ustalić daty danego dokumentu, podana jest data przypuszczalna. Dokumenty za okres od listopada 1917 r. do 1 VII 1918 r. opatrzone są podwójną datą, tj. według starego i według nowego stylu.

Zbiór zawiera wiele dokumentów, które w Polsce były dotąd na ogół niedostępne. Dobór dokumentów jest ogólnie właściwy. Wydaje się jednak, że pewne teksty — biorąc pod uwagę tematykę zbioru — mogłyby być pominięte. Tak np. nie wiążą się bezpośrednio z historią konstytucji radzieckiej takie dokumenty, jak: Uchwała CKW i RKL ZSRR z 7 VII 1932 r. „O ochronie własności przedsiębiorstw państwowych, kołchozów i kooperatyw i umocnieniu własności społecznej (socjalistycznej)” (dok. 248), Uchwała CKW z 8 VII 1934 r. dotycząca przestępstwa zdrady ojczyzny (dok. 257) lub Dekret Prezydium RN ZSRR z 26 III 1956 r. „O przedłużeniu czasu trwania urlopów z okazji ciąży i urodzin dziecka”. Dokumenty te i niektóre inne zawierają postanowienia prawa karnego lub rodzinnego, a nie prawa konstytucyjnego.

Trzeba dodać, że w doborze dokumentów, twórcy zbioru kierowali się dążeniem do obiektywnego przedstawienia stanu rzeczy. Nie pominęli aktów, na pierwszy rzut oka wstydliwych, jak choćby wspomniany dokument 257, który wprowadza karną odpowiedzialność zbiorową dla członków rodziny zdrajcy ojczyzny i niektóre inne dokumenty.

Istoria Sowietsoj Konstytucii (w dokumentach) jest dalszym — bodajże najważniejszym z dotąd przedsięwziętych — krokiem radzieckich prawników, krokiem ku temu, aby ogłosić źródła do dziejów konstytucji radzieckiej, a tym samym państwa radzieckiego. Źródła te zapełniają poniekąd lukę powstałą przez brak aktualnego radzieckiego podręcznika prawa konstytucyjnego¹. Omawiany tu zbiór szczególnie nadaje się do tego celu, gdyż w odróżnieniu od innych zbiorów dokumentów dotąd ogłoszonych², obejmuje na ogół całokształt ważniejszych dokumentów z zakresu radzieckiego prawa konstytucyjnego. Oświećta on dzieje państwa radzieckiego od strony prawnej. W dążeniu do kompletności zbioru jego twórcy nie zawahali się przed ponownym zamieszczeniem w nim dokumentów, które były ogłoszone w innych wspomnianych wyżej zbiorach. Wydaje się, że postąpili słusznie.

¹ Nie można bowiem uznać za aktualny, ani podręcznika *Sowietsoje Gosudarstwiennoje Prawo* pod obszczej riedakcją A. J. Wyszynskiego, Moskwa 1933, ani też podręcznika o tejże nazwie pod red. I. P. Trajнина i S. D. Lewina, Moskwa 1948. Na aktualności stracił też polski podręcznik radzieckiego prawa konstytucyjnego, S. Ehrlicha, *Ustrój Związku Radzieckiego*, Warszawa 1954.

² Dla znajomości radzieckiego prawa konstytucyjnego mają istotne znaczenie następujące zbiory dokumentów: *Obrazowanie SSSR, Sbornik dokumentów 1917—1924*, Moskwa—Leningrad 1949, pod ried. E. B. Genkinowej ss. 471; *KPSS w riezolucijach i rieszienijach sjezdow, konfierencij i plenumow CK, cz. I i cz. II*, Izdanie 7, Moskwa 1953; *Istoria zakonodatielstwa SSSR i RSFSR po ugotownomu processu i organizacii suda i prokuratury, Sbornik dokumentow 1917—1954 g.* Moskwa 1955; *Sbornik zakonow SSSR i ukazow Prezidiuma Wierchownogo Sowietu SSSR 1938—1956*, Moskwa 1956; *Konstitucija (osnownoj zakon) RSFSR, Konstitucii (Osnownyje zakony) Awtonomnych Sowietskich Socialisticeskich respublik RSFSR*, Moskwa 1952 itp. Przy okazji warto zauważyć, że w ZSRR prowadzi się nie tylko akcję wydawania radzieckich dokumentów z zakresu prawa konstytucyjnego, lecz również wydaje się najważniejsze dokumenty państw obcych, w szczególności innych państw socjalistycznych. Tak np. w ostatnim czasie ukazały się: *Konstitucija i osnownyje akty Kitajskoj Narodnoj Respubliki*, Moskwa 1955; *Konstitucija i osnownyje zakonodatielnyje akty Federatiwnoj Narodnoj Respubliki Jugostawii*, Moskwa 1956 itd. Wydawnictwa te stanowią niezastąpiony — także u nas — wybór rzeczowych i źródłowych wiadomości o państwach, których dotyczą.

Ogłoszone w zbiorze dokumenty przysługują się zapewne również osobom, które będą opracowywać historię państwa radzieckiego³.

Zresztą, tego rodzaju wydawnictwa źródłowe, choćby nawet były pełnowartościowe podręczniki, przedstawiają niezastąpioną wartość dla studiujących głębiej ustrój radziecki. Stanowią one doskonałe uzupełnienie podręczników, a zarazem uniezależniają od nich i dają możliwość konfrontacji podręcznika ze źródłami. Dokumenty dopiero dają możliwość uchwycenia pewnych szczegółów, które nie są lub nie mogą być uwypuklone w podręcznikach. Można się o tym łatwo przekonać, studiując np. książkę S. Ehrlicha, *Ustrój Związku Radzieckiego*, PWN, Warszawa 1954⁴. Tak np. omawiając (s. 358—359) ograniczenia w prawach politycznych dla burżuazji w I fazie rozwoju państwa radzieckiego, S. Ehrlich pomija milczeniem to, że konstytucja Bucharńskiej Radzieckiej Republiki Ludowej z 18 VIII 1922 r. (dok. 159) przyznaje w art. 12 „... bez zastrzeżeń równe prawa wszystkim swoim obywatelom, niezależnie od ich przynależności do tej lub innej pici, rasy, narodowości, religii lub sytuacji społecznej i raz na zawsze zarzeka się od ustanawiania jakichkolwiek przywilejów i prerogatyw na korzyść poszczególnych osób lub grup społecznych”⁵. Jak widać z dokumentów, były też pewne niuanse w zakresie nierówności praw wyborczych. Obok bowiem Buchar, także w Armenii, jak głosi art. 13 Konstytucji Ormiańskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej z 2 II 1922 r., wybory były częściowo równe. Delegatów na zjazd rad Armenii wybierało się na zjazdach powiatowych według klucza: 1 delegat na 5000 mieszkańców. Wybory były częściowo równe, gdyż na zjazdy powiatowe, jak głosi art. 51 te same konstytucji, wybory były nierówne. Słowem nierówność prawa wyborczego w państwach radzieckich nie była absolutnie powszechna. Na uwagę zasługują też stosunkowo liczne dokumenty, świadczące o tendencji władz radzieckich do stałego zmniejszania liczby i kategorii osób pozbawionych praw wyborczych (np. dok. 236, dok. 249, dok. 258, dok. 277), do uelastycznienia polityki w tym zakresie. Na co zresztą zwracał trafnie uwagę S. Ehrlich (s. 361).

Opublikowane w zbiorze teksty licznych konstytucji radzieckich dają też możliwość głębszego spojrzenia na pewne tezy ogólnoteoretyczne. Tak np. okazuje się, że nie ma i nie było w państwach radzieckich jakiegoś schematu, według którego układano by przepisy konstytucji wszędzie w pewien określony sposób. Okazuje się, że systematyka konstytucji ZSRR z 5 XII 1936 r. jest owocem wieloletnich prób i poszukiwań, że poprzednio przepisy konstytucyjne były układane bardzo różno-

³ Można chyba zaryzykować twierdzenie, że jedną z przyczyn braków merytorycznych w podręczniku *Istoria Sowieckiego Gosudarstwa i Prawa* pod ried. A. I. Denisowa, Moskwa 1949, jest brak dostatecznych wcześniejszych publikacji źródłowych w tej dziedzinie.

⁴ Por. A. Płoszewski, *Dyskusja nad książką Stanisława Ehrlicha pt. Ustrój Związku Radzieckiego*, Zeszyty Naukowe UAM, Prawo, z. pierwszy, Poznań 1956, PWN, s. 163—166.

⁵ Lektura omawianej tu partii dokumentów nasuwa pewne spostrzeżenia ogólnoteoretyczne i terminologiczne. Tak np. dziś terminem „republika ludowa” określa się państwa socjalistyczne w treści, a różniące się pod względem formy od ZSRR. Natomiast w latach 1920—1930 terminem tym określano państwo, które nie jest jeszcze państwem socjalistycznym pod względem swej treści klasowej. *Uchwała V Wszechbucharckiego Kurultaja Rad z 19 IX 1924 r.* „O przekształceniu Bucharńskiej Radzieckiej Republiki Ludowej w Bucharską Radziecką Republikę Socjalistyczną” (dok. 203) podkreśla, że: „Republika socjalistyczna jest organizacją dyktatury proletariatu — pracujących i wyzyskiwanych mas robotniczych i biednego chłopstwa — przeciwko ciemiężczydom i wyzyskiwaczom. Zadaniem tej dyktatury jest zbudowanie socjalizmu”. Organizacją taką nie była BRRL, jak to widać z jej konstytucji z 18 VIII 1922 r. (dok. 159).

rodnie i służyły równie dobrze władzy ludzi pracy i równie dobrze wyrażały klasową treść państwa radzieckiego⁶, jak przepisy konstytucji obecnie obowiązującej.

W stosunkowo obszernej przedmowie (s. 3—36) S. S. Studienikin podkreśla, że rozwój konstytucji radzieckiej jest odzwierciedleniem rozwoju samego państwa i ustroju radzieckiego. To podnosi wielokrotnie wartość zbioru. Autor uwypukla także kierowniczą rolę KPZR w tworzeniu i rozwoju państwa radzieckiego. Stara się też nakreślić szkic głównych tendencji rozwojowych państwa radzieckiego na przestrzeni całych jego dziejów.

A. A. Lipatow i N. T. Sawienkow wyjaśniają następnie, czym kierowali się układając omawiany zbiór.

Jak wspomniano, zawarte w zbiorze dokumenty zostały zgrupowane w 4 rozdziały. Jako kryterium przyjęto trafnie istotne przemiany w rozwoju samej konstytucji radzieckiej, a nie jakieś czynniki zewnętrzne. Postąpiono słusznie, wychodząc z założenia, że rozwój konstytucji ma swoją własną periodyzację. Jest to odejście od układu periodyzacyjnego przyjętego w *Historii WKP(b)*, *Krótki kurs*.

Rozdział I (s. 39—160) obejmuje dokumenty za okres od zwycięstwa Wielkiej Październikowej Rewolucji Socjalistycznej do pierwszej konstytucji radzieckiej z 10 VII 1918 r. Dwa pierwsze dokumenty: Rezolucja „O władzy” z 13 IX 1917 r. i Rezolucja KC z 23 X 1917 r. „O chwili bieżącej” wybiegają czasowo przed datę powstania państwa radzieckiego. Wskazują one wymownie, że twórcą państwa radzieckiego jest partia bolszewicka. Pozostałe 70 dokumentów tej części zbioru daje szeroki obraz wysiłków klasy robotniczej Rosji, zmierzających od rozbięcia carskiego i burżuazyjnego aparatu państwowego, do przebudowy stosunków społecznych (seria aktów nacjonalizacyjnych), do poprawy sytuacji ludzi pracy, do wyzwolenia uciskanych narodów i narodowości oraz do zawarcia pokoju, do stworzenia nowego aparatu państwowego itp. O wszystkich tych dokumentach pisano już wiele i wszechstronnie. Na baczniejszą uwagę zasługuje jednak dekret WCKW z 4 XII 1917 r. „O prawie odwołania delegatów”. Jest to akt prawny, który w sposób generalny reguluje sprawę odwoływania przedstawicieli ludowych w czasie ich kadencji (późniejsze akty dotyczą tylko najniższego szczebla rad). Warto też wspomnieć o uchwale II Wszechrosyjskiego Zjazdu Rad z 31 I 1918 r., który stanowi, że w aktach prawnych władzy radzieckiej nie należy odtąd umieszczać klauzuli, że obowiązują one „aż do ostatecznego zatwierdzenia ich przez Zgromadzenie Konstytucyjne” oraz decyzja o tym, iż na oznaczenie Rady Komisarzy Ludowych nie należy używać określenia „Tymczasowy” rząd robotniczy i chłopski, lecz po prostu terminu: „Rząd Robotniczy i Chłopski Rosyjskiej Republiki Radzieckiej”.

Zdarza się niekiedy słyszeć zdanie, że w państwie radzieckim tryb uchwalania aktów prawnych nie był ustalony, tymczasem już w listopadzie 1917 r. RKL wydała dekret „O trybie zatwierdzania i ogłaszania ustaw” (dok. 12). Powiada się też dziś, że akty prawotwórcze powinny być maksymalnie krótkie i nie zawierać żadnych zbędnych słów⁷, oprócz samych reguł postępowania. Tymczasem wszystkie ówczesne akty prawotwórcze władz radzieckich są pełne argumentacji, starają się poinformować o charakterze władzy radzieckiej i przekonać adresatów, że należy właśnie tak postępować, jak zaleca władza radziecka. Niektóre z tych aktów, jak np. Uchwała V Wszechrosyjskiego Zjazdu Rad z dnia 10 VII 1918 r. „O orga-

⁶ Porównaj np. M. Sobolewski, *Systematyka zasad konstytucji PRL*, PiP nr 11/1952, s. 613—633.

⁷ Pisał o tym m. in. A. Mogilnicki, *Uwagi o technice ustawodawczej*, „Prawo i Życie”, nr 1/1957.

nizacji Armii Czerwonej” są niemal małymi rozprawami teoretycznymi. Wynika stąd, że wymóg zwięzłości aktów prawotwórczych, w sensie ograniczenia ich do samych wskazań postępowania, stosuje się do okresów, kiedy władza jest w pełni ustabilizowana, kiedy można na innej drodze podać argumentację za przestrzeganiem danego aktu prawnego.

Na końcu I rozdziału zamieszczony jest tekst pierwszej w świecie konstytucji socjalistycznego państwa; konstytucja RSFR z 10 VII 1918 r.

Rozdział II (s. 161—446) obejmuje dokumenty za okres od pierwszej konstytucji radzieckiej do konstytucji ZSRR z 1924 r. W tej części zbioru znajdujemy wiele dokumentów od dawna niepublikowanych, a także dokumenty zupełnie dotąd w Polsce niedostępne. Bierze się to stąd, że twórcy zbioru, zgodnie ze stanowiskiem W. Lenina, przyjęli, iż ZSRR powstał z dobrowolnego zjednoczenia równouprawnionych republik, a nie skutkiem „autonomizacji” ich w ramach RSFR. Zgodnie z tym założeniem umieszczono w zbiorze dokumenty konstytucyjne republik radzieckich, które później w taki lub inny sposób weszły w skład ZSRR. Uznano, że konstytucja ZSRR z 1924 r. ma swoich poprzedników w aktach konstytucyjnych wszystkich tych republik, a nie tylko Republiki Rosyjskiej. Widać wyraźnie znaczną samodzielność poszczególnych republik nierosyjskich w rozwiązywaniu ich własnych problemów konstytucyjnych. Widać, że konstytucje tych republik są przede wszystkim wytworem inicjatywy mas ludowych danego kraju. Widać też zarazem jak dużą pomoc udzielała im pierwsza republika radziecka, Republika Rosyjska. Dużą oryginalność wykazuje np. konstytucja Socjalistycznej Białoruskiej Republiki Radzieckiej z 3 II 1919 r. Świadectwem wysokiego kunsztu prawniczego i samodzielności są także inne konstytucje powstających w latach 1919—1922 republik radzieckich: np. konstytucja Azerbejdżańskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej z 19 V 1921 r. (dok. 133) lub też bardzo oryginalnie opracowana konstytucja Gruzińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej z 28 II 1922 r. (dok. 153).

Zamieszczone w zbiorze dokumenty przekonują jak uproszczone jest ujmowanie sprawy, które akcentuje tylko powstanie w Piotrogradzie, jako zapoczątkowanie władzy radzieckiej. Okazuje się bowiem, że w każdym niemal spośród licznych krajów dawnego carskiego imperium, robotnicy i chłopci organizowali i przeprowadzali u siebie powstania zbrojne, obalali burżuazyjne rządy i odpierali okupantów i interwentów i budowali własne państwa socjalistyczne. Czynili to, rzecz jasna, pod natchnieniem i przy pomocy Rosji Radzieckiej, niemniej robili to samodzielnie z wielkim poświęceniem i ofiarami.

Dokumenty te ujawniają odmienności poszczególnych ludów, jakie występują w ich drodze do socjalizmu, a zarazem obrazują duży pęd do jedności i solidarności wszystkich republik radzieckich. Idea solidarności i dążenie do jedności legły u podstaw ZSRR, który uformował się ostatecznie 30 XII 1922 r., a faktycznie istniał — jak podkreśla uchwała IV Zjazdu Rad BSRR z 18 XII 1922 r. o tworzeniu ZSRR — już przed grudniem 1922 r.

Specjalną wymowę ma wreszcie dekret RKL z 10 XII 1918 r. o mobilizacji umiejących czytać i organizacji propagandy ustroju radzieckiego (dok. 81). Treść tego dekretu dowodzi, że władze radzieckie, mimo szalejącej wojny domowej, nie zaniedbywały misji kulturalnej wśród zacofanej ludności, zwłaszcza wiejskiej oraz pokazuje, że władza radziecka była przeświadczona, iż wiedza i oświata przemawiają za ustrojem socjalistycznym, a niewiedza jest sojusznikiem kontrrewolucji.

Na szczególną uwagę — z punktu widzenia teorii socjalizmu jak i z punktu widzenia interesów Polski — zasługuje Odezwa Ukraińskiego Rządu Radzieckiego

„Do wszystkich narodów i rządów” z dnia 19 II 1920 r. (dok. 104). W zakończeniu tej odezwy czytamy: „Wyrażając głęboką swoją solidarność z wyzwolńczym ruchem robotników i chłopów wszystkich krajów Radziecki Rząd Ukrainy bynajmniej nie zamierza prowadzić jakiejkolwiek agresywnej polityki w stosunku do swoich sąsiadów lub oddziaływać drogą siły i mieszania się w wewnętrzne sprawy innych państw na wolę ich mas ludowych”.

Dopiero szczegółowa lektura zamieszczonych w omawianym tu rozdziale dokumentów daje wyobrażenie o tym, jak wielkim sukcesem klasy robotniczej ZSRR było utworzenie Związku Radzieckiego. To zjednoczenie wszystkich ówczesnych państw socjalistycznych było również sukcesem klasy robotniczej w skali międzynarodowej. Dokumenty te przekonują dowodnie, jak wielka siła tkwi w jedności i solidarności wszystkich państw socjalistycznych.

W III rozdziale zbioru (s. 447—746) zamieszczone są dokumenty za okres od konstytucji ZSRR z 1924 r. do konstytucji ZSRR z 5 XII 1936 r. Mamy tu więc teksty konstytucji wszystkich 11 republik związkowych wchodzących wówczas w skład ZSRR, tekst konstytucji Federacji Zakaukaskiej oraz tekst projektu konstytucji ZSRR z 5 XII 1936 r. Nadto jest tam też cała seria dokumentów obrazujących akcję rozgraniczenia narodowościowego narodów Wschodu oraz proces tworzenia się nowych 7 republik związkowych. Rozdział III obejmuje również dokumenty przeprowadzające daleko idące zmiany w budownictwie radzieckim, jakie pociągnęły za sobą: wejście na tory powszechnej gospodarki planowej, polityka industrializacji oraz proces kolektywizacji rolnictwa. Teksty te dają wyobrażenie o wyjątkowych trudnościach budownictwa socjalistycznego w ZSRR.

Państwo radzieckie, jednocześnie z realizacją tych zadań gospodarczych musiało prowadzić walkę z przesadami, walkę o zrównanie w prawach kobiety z mężczyzną (np. dok. 207). Państwo musiało walczyć z ciemnotą i brakiem kultury w społeczeństwie. Doniosłym sukcesem w tej walce było wprowadzenie powszechnego obowiązkowego elementarnego nauczania (Uchwała CKW i RKL ZSRR z 4 VIII 1930 r.) w zakresie 4 klas.

Na dokumentach tej części zbioru można krok za krokiem prześledzić postępującą centralizację władzy państwowej na szczeblu ZSRR oraz proces ujednoliceńca całego państwa radzieckiego, zespalania poszczególnych jego części w jeden organizm. Dość powiedzieć, że np. według konstytucji ZSRR z 1924 r. było ogółem 10 Komisariatów Ludowych ZSRR, zaś według konstytucji ZSRR z 1936 r. było już 8 ogólnozwiązkowych Komisariatów Ludowych i 10 Komisariatów Ludowych związkowo-republikańskich. Poważnym krokiem na tej drodze było utworzenie 20 VII 1933 r. Prokuratury ZSRR (dok. 250). Z tendencją do centralizacji łączyła się tendencja do podniesienia roli kierownictwa jednoosobowego. Szczególne znaczenie w tym zakresie odegrała uchwała CKW i RKL z 15 III 1934 r. „O przedsiębiorstwach organizacyjnych w dziedzinie budownictwa radzieckiego i gospodarczego” (dok. 255). Wspomniane wyżej tendencje zarysowała uchwała VI Zjazdu Rad ZSRR z 17 III 1931 r., która znowelizowała bardzo głęboko konstytucję ZSRR z 1924 r. (dok. 244).

Osobną grupę stanowi seria dokumentów utrwalających socjalistyczne stosunki produkcji w ZSRR. Należą tu głównie: Uchwała CKW i RKL ZSRR z 29 IV 1935 r., „O przekazywaniu przedsiębiorstw państwowych, zabudowań i wyposażenia”, która daje podstawę dla odróżnienia środków trwałych od środków obrotowych przedsiębiorstwa, Uchwała RKL ZSRR z 7 VI 1935 r. „O wydawaniu artelom rolniczym aktów państwowych na bezterminowe (wieczyste) użytkowanie ziemi” itd.

Zainteresowanie budzą też dokumenty zmierzające do zrównania w prawach

politycznych wszystkich obywateli radzieckich, do likwidacji instytucji tzw. li-szeńców. Decydującą pozycję wśród tych dokumentów zajmują: sama konstytucja ZSRR z 1936 r. oraz Uchwała Prezydium CKW ZSRR z 14 III 1937 r. (dok. 277), „O likwidacji Centralnej Komisji Wyborczej CKW ZSRR”.

O wysiłkach, zmierzających ku zapewnieniu praworządności i ochronie praw obywateli świadczą: Uchwała CWK i RKL ZSRR z 25 VII 1932 r. „O praworządności rewolucyjnej” (uchwała ta była wymierzona przeciwko urzędnikom nadużywającym swoich stanowisk i przeciwko wypaczeniom w ruchu kołchozowym) oraz Uchwała Komisji Kontroli Radzieckiej przy RKL ZSRR, zatwierdzona przez RKL w maju 1936 r. „O rozpatrywaniu skarg ludzi pracy” (dok. 267). Wypowiada się ona między innymi przeciwko wszelkiego rodzaju tajnym opiniom o pracownikach, przeciwko nieprzyjmowaniu do pracy ludzi ze względu na ich pochodzenie społeczne, karalność itp.

Poważne zainteresowanie wzbudzają także przepisy, które nadają w pewnym zakresie Sądowi Najwyższemu ZSRR uprawnienia niejako Trybunału Konstytucyjnego (np. Nakaz dla SN ZSRR z 14 VII 1924 r. przyjęty przez CKW ZSRR — dok. 200). Tego samego charakteru uprawnienia miał też SN Federacji Zakaukaskiej (art. 42, 46 konstytucji ZFSRR z 14 IV 1925 r.). Radzieckie akty prawne na ten temat mogą dziś budzić u nas żywe zainteresowanie u zwolenników wprowadzenia sądownictwa konstytucyjnego i administracyjnego. Tego samego rodzaju zainteresowanie musi wzbudzać u nas także uchwała WCKW z 23 VI 1928 r., „O odwoływaniu delegatów” (dok. 230). Dotyczy ona odwoływania delegatów rad najniższego szczebla i tylko w ramach Federacji Rosyjskiej (odwołanie na wniosek wyborców, na wniosek rady, tryb odwoływania itp.).

Przyciąga również uwagę tekst uchwały CKW i RKL ZSRR oraz WCRZZ z 23 VII 1933 r., „O zjednoczeniu Ludowego Komisariatu Pracy ZSRR z Wszechzwiązkową Centralną Radą Związków Zawodowych” (dok. 251). Uchwała ta jest charakterystyczna dlatego, że jest wspólnym aktem prawotwórczym organu państwowego i organu związków zawodowych (organizacji społecznej), oraz dlatego, że państwo przekazuje na jej mocy cały dział administracji państwowej organizacji społecznej i upoważnia tę ostatnią do stanowienia w pewnym zakresie norm prawnych.

Ostatni, czwarty rozdział zbioru (s. 749—964), zawiera dokumenty za okres od 1936 r. do końca 1956 r. Znajdują się wśród nich tak podstawowe akty prawne, jak ustawy nowelizujące konstytucję ZSRR z 5 XII 1936 r., ustawy konstytucyjne niektórych republik związkowych (RSFRR w całości i ŁSRR w części), przepisy o ustroju sądów i prokuratury, przepisy prawa wyborczego do rad i do sądów ludowych, akty prawne o przyjęciu w skład ZSRR nowych terytoriów i nowych republik związkowych, ustawa o powszechnym obowiązku wojskowym (dok. 287), nowe przepisy o obywatelstwie ZSRR, dekret o stanie wojny (dok. 300), liczne ustawy o zatwierdzeniu dekretów Prezydium RN ZSRR w tych materiach, gdzie dekrety te zmieniały konstytucję, ustawa o obronie pokoju (dok. 324), przepisy o nadzorze prokuratorskim itd. Ostatnim dokumentem zbioru jest tekst konstytucji ZSRR, uwzględniający poprawki wniesione doń na V sesji RN ZSRR, czwartej kadencji.

Dokumenty te wykazują, że do wiosny 1953 r. w dalszym ciągu występowała wyraźna tendencja ku centralizacji kierownictwa. Centralizacja ta nasiliła się szczególnie w latach wojny. Dość powiedzieć, że na 25 II 1947 r. było w ZSRR 36 ministerstw ogólnozwiązkowych i 22 ministerstwa związkowo-republikańskie.

Od wiosny 1953 r. obserwujemy stałą tendencję ku decentralizacji, tendencję do wzrostu suwerenności republik związkowych. Wśród tej grupy dokumentów należy wymienić przede wszystkim Uchwałę KC KPZR i RM ZSRR z 6 III 1956 r.,

„O statucie artelu rolnego i dalszym rozwoju inicjatywy kolchoźników”, Uchwałę KC KPZR i RM ZSRR z 30 V 1956 r. „O przekazaniu przedsiębiorstw szeregu gałęzi gospodarki narodowej do kompetencji republik związkowych i o przeprowadzeniu związanych z tym przedsięwzięć”, Uchwałę KC KPZR i RM ZSRR z 30 V 1956 r. „O likwidacji Ministerstwa Sprawiedliwości ZSRR” itd.

Uwagę zwracają też, niespotykane wcześniej od kilku lat, teksty aktów RN ZSRR w zakresie polityki zagranicznej (np. Apel RN ZSRR z dnia 16 VI 1956 r. do parlamentów wszystkich krajów świata „O rozbrojeniu”, Uchwała RN ZSRR z 16 VI 1956 r. w związku z interpelacją wniesioną do RN w sprawie przerwania doświadczeń z bronią atomową i wodorową itp.).

Osobną grupę stanowią wydane w ostatnich latach akty prawne, polepszające wyraźnie sytuację ludzi pracy, młodzieży pracującej, kobiet ciężarnych (np. urlopy macierzyńskie po 112 dni), emerytów itd.

Do zbioru załączony jest „Dodatek” (ss. 16), zawierający akty prawne, uchwalone na VI sesji RN ZSRR w lutym 1957 r. Wszystkie dokumenty zawarte w „Dodatku” zmierzają do wydatnego i efektywnego rozszerzenia uprawnień republik związkowych. A więc, mamy tu Ustawę RN ZSRR z 11 II 1957 r. „O przekazaniu do właściwości republik związkowych ustawodawstwa o ustroju sądów powszechnych, uchwalania kodeksów: cywilnego i karnego oraz cywilno-procesowego i karno-procesowego”, Ustawę z tejże daty „O przekazaniu do właściwości republik związkowych decyzji w sprawach ustroju administracyjnego obwodów i krajów” itd. Dzięki temu „Dodatkowi” *Istorijsa Sowjetskoj Konstitucii* obejmuje dokumenty do marca 1957 r.

Spis treści (s. 1028—1046) zawiera chronologiczny wykaz wszystkich zamieszczonych w zbiorze dokumentów, jest też szczegółowy indeks rzeczowy (s. 935—1027), który znacznie ułatwia zaznajomienie się z rozwojem różnych instytucji prawnych i ustrojowych.

Zbiór jest doskonałym podręcznym źródłowym informatorem o państwie radzieckim. Jest nim zwłaszcza dla cudzoziemców.

Dzieje i zmagania ludzi radzieckich odzwierciedlone w składających się na zbiór dokumentach są szczególnie zrozumiałe i bliskie dla prawników polskich. Wiele bowiem ze spraw, o których w nim mowa, jest obecnie udziałem naszego kraju i społeczeństwa.

Można powiedzieć bez przesady, że *Istorijsa Sowjetskoj Konstitucii* (w dokumentach) 1917—1956 jest cennym wkładem Państwowego Wydawnictwa Literatury Prawniczej w obchód 40 rocznicy Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej.

ADAM ŁOPATKA (Poznań)

„Právněhistorické Studie” tom III, Československá Akademie Věd, Praha 1957, s. 280.

Omawiany tom stanowi dalszy ciąg periodycznej serii wydawanej przez dział historii państwa i prawa Instytutu Prawa Czechosłowackiej Akademii Nauk, której pierwsze tomy recenzowaliśmy ostatnio w CPH (tom IX, 2). Układ tomu trzeciego różni się od poprzednich tym, że o ile tam istniał podział na dział historii państwa i prawa Czechosłowacji i dział powszechnej historii państwa i prawa, a w ramach poszczególnych działów — poddziały, najpierw epoki kapitalizmu, a potem epoki feudalizmu, to tutaj mamy do czynienia z podziałem na: a) rozprawy, ułożone